

FRAZER-IMREGH MONIKA

„Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?” – Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával

Írásomban Angelo Poliziano vigaszlevelét vizsgálom, amelyet 1494-ben Gioviano Pontanóhoz írt I. Ferrante nápolyi király halála alkalmával. A levelező felek közül előbb Pontano politikai és irodalmi tevékenységét vázoló fel, s rajta keresztül a történeti helyzetet is igyekszem bemutatni, a magyar vonatkozásokat is felvillantva. Majd Poliziano költői és oktatói munkásságát ismertetem röviden. Ezután a levél tartalmát és stílusát elemezve rávilágítok a két humanista kapcsolatra és arra légkörre, amely Polizianót a Miscellanea című tanulmánykötetének kiadása után körülvette. A mintaszerűsége törekvő vigaszlevél követi a Cicero Oratorában és Quintilianus Institutio oratoriájában előírt retorikai szabályokat. Poliziano saját céljainak megfelelően a vigaszlevélbe humanista kollégája és saját dícsőítését is beleszötte, és a kettejük közötti párhuzammal igyekezett a saját pozícióját erősíteni, amennyiben mindketten megérhették tanítványaik hatalomra kerülését. A tanulmány végén közlöm fordításomat és a levél latin szövegét.¹

Kulcsszavak: Angelo Poliziano, Gioviano Pontano, I. Ferdinánd, retorika, vigaszlevél, Cicero, Quintilianus, humanizmus, királyi nevelés

Angelo Poliziano, Lorenzo il Magnifico de' Medici „udvartartásának” legjelentősebb humanistája azontúl, hogy gyermekei oktatója, néhány hónapnyi nézeteltéréstől eltekintve közeli jóbarátja is volt pártfogójának.² Neki köszönhetjük Lorenzo utolsó napjának részletes leírását is, amelyet 1492. május 18-án Jacopo Antiquarinak írott levelében örökített meg. Tizenkét

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² A legjelentősebb Poliziano-életrajzok és monográfiák: SANTORO (1963); LO CASCIO (1970); MUTINI (1972); AULO (1972); BRANCA (1983); PEROSA (2000); ORVIETO (2009); CORFIATI-DE NICHILLO (2011); CELENZA (2018).

könyvbe rendezett leveleinek kiadásában³ az egyik legfrissebb levél lehetett az, amelyet Corvin Mátyás apósának, Beatrix édesapjának, I. Aragóniai Ferdinándnak (Ferranténak) a halálakor írt humanista barátjának. A címzett a király főkancellárja, Gioviano (a mai kritikai irodalomban Giovanni-ként emlegetett) Pontano, híres költő és tudós humanista, aki egyben a trónörökös, II. Alfonz (Alfonso duca di Calabria) nevelője is volt. Bár a királyság székhelye Nápoly, hivatalos megnevezése az Anjou- és az Aragóniai ház hosszú vetélkedése során Szicíliai Királyság maradt annak kettészakadta után is, csak az *ultra Pharam* – „a világítótornyon túli” jelző különböztette meg a szigetországtól.⁴

A címzett, Giovanni (később Gioviano) Pontano

1429-ben Umbriában, Cerreto di Spoleto-ban született, a perugiai egyetemen jogot tanult, és 1448-ban szegődött az akkor Firenze ellen hadjáratban levő V. Aragóniai Alfonz, szicíliai király szolgálatába.⁵ Rögtön beke-reült a híres humanista Antonio Beccadelli, másnéven Panormita által vezetett körbe.⁶ 1452-től már a királyi kancellárián dolgozott, közben folytatta görög és asztrológiai tanulmányait, majd 1455-ben saját iskolát nyitott. A fennmaradt jegyzetekből tudjuk, hogy óráin a klasszikusok műveit olvastatta és kommentálta diákjaival. Közben szerelmi és asztrológiai tárgyú költeményeket is írt,⁷ majd a király 1455-ben kinevezte testvére, Navarrai János természetes fia, Aragóniai János nevelőjévé.

Az 1458-ban trónra került I. Ferdinánd (Ferrante) háborút indított az ellene szövetkező Anjou-párti bárók ellen, s Pontano híven szolgálta őt a harcok hosszú évei alatt, tudományos tevékenységeit is háttérbe szorítva.⁸ Több hivatali lépcsőfok után 1462-ben királyi tanácsos lett, néhány

³ Magyarul: FRAZER-IMREGH (2020b k. a.) A fordítást az alábbi, latin–angol kétnyelvű, kritikai igényű kiadás alapján készítettem: BUTLER (2006: 226–250). Az angol fordítás nem mindenhol pontos, a tévedésekre lábjegyzetben hívom fel a figyelmet.

⁴ FRANCESCHI–TADDEI (2014: 285).

⁵ Az életrajzi adatokat illetően ld. FIGLIUOLO (2015a). Vö. FIGLIUOLO (1997: 17–42).

⁶ FIGLIUOLO (2015b: 299–320).

⁷ Az *Amores* (Szerelmek) két könyvben negyvennyolc költeményt tartalmaz, amelybe egy korábbi versciklus, az általa megtagadott *Liber de lascivia* avagy *Pruritus* (Bujaság) egyes darabjait is átvette. A *Meteororum libert* ellopták tőle, ezt később újraírva jelentette meg.

⁸ NUNZIANTE (1898: 7–804).

évvel később a királyt diplomáciai ügyben képviseli Rómában. 1463-ban kinevezik a trónörökös elsőszülött, II. Alfonz (Alfonso), calabriai fejedelem nevelőjének. A trónörökös számára írta meg *De principe* (A fejedelem) és *De aspiratione* (A hehezet) című műveit.⁹

Szintén a fejedelem okulására jegyezte le az apja vezette háború történetét *De bello Neapolitano* (A nápolyi háború) címmel. E mű forrásértékét nagyban növeli, hogy saját szemmel látott eseményeket ír le benne, és adatait a kancellária hivatalos iratainak s a követek levelezéseinek idézésével támogatta meg.¹⁰

Tanítványát, az ifjú Alfonsót 1463-ban követte Calabriába, aki a tartomány fejedelmeként leverte az ottani mozgolódásokat, majd 1468-ban legyőzte Colleoni seregét a romagnai hadjáratban, aki a Velencei Köztársaság zsoldoskapitánya volt. Pontano a fejedelem feleségének, Ippolita Sforzának a titkára is lesz.¹¹

A következő évtizedben diplomáciai feladatai a pápai állam, pontosabban VIII. Ince és a nápolyi udvar közötti konfliktusok elsimítására irányultak, amelyek a pápa által kivetett új adó miatt robbantak ki. Első római látogatása alkalmával, 1485 nyarán személyisége és műveltsége révén azonnal megnyerte a pápát magának, ezért az koszorús költővé avatta. Így Pontano Ferrante király szolgálatában sikeresen képviselte a Szicíliai Királyság érdekeit, s 1487-ben végül a király főkancellárjává nevezi ki.¹²

1488-ban ő készítette el a calabriai fejedelem leánya, Isabella d’Aragona és a milánói Gian Galeazzo Maria Sforza közötti házassági szerződést. 1492-ben újra Rómában tárgyal a pápával még mindig a kérdéses adó ügyében, s végre sikerül aláíratnia egy megállapodást. Közben a két hatalom közötti házasság tető alá hozásával sikerül Pontanónak közelítenie a feleket, a pápa leánya és Ferrante unokája között. A frigy nyélbeütése mellett Alfonso örökösként való beiktatása is célja volt Pontano 1492-es római tartózkodásának. Az egyezkedések során Pontano gyakran úgy érezte, hogy a király, Ferrante nem működik közre kellő

⁹ CAPPELLI (2003); GERMANO (2005).

¹⁰ MONTI SABIA (1995).

¹¹ Pontanónak az Aragóniaiak számára folytatott teljes hivatalos levelezését ld. FIGLIUOLO (2012). Levelei kiadásainak listáját ld. DOGLIO (1994–1995: 5–32).

¹² SIMONETTA (2004: 225–234). KIDWELL (1991).

gyorsasággal és átgondoltan, és még egy reá tévesen kivetett adó miatt is elégedetlenségét fejezte ki az uralkodó irányában. Viszonyuk megromlása tükröződik *Asinus* (A szamar) című dialógusában, amelyet ekkor készített, és a hálátlanság a fő témája.¹³

A francia király, VIII. Károly hadjárata Itáliában újabb fenyegetést jelentett a Szicíliai Királyságra, és Ferrante lassúsága nem kedvezett helyzetüknek. Irodalmi tevékenységre érthetően kevesebb ideje jutott ezekben az időkben.

Műveire visszatérve 1490-ben jelentette meg a *De fortitudine* című értekezésének két könyvét. *De tumulis* című epigramma-kötete nagy részét a nyolcvanas évek közepén írta, a többit tíz évvel később. *Antonius* című több műfajt ötvöző alkotását egy 1473-as vázlata alapján 1483-ban írta meg.¹⁴ 1481 és 1499 között vetette papírra a *Lyra* horatiusi ihletésű sapphói strófáit, tizenhat verset.¹⁵ Filozófiai és erkölcsi tematikájú műveit is 1480 és 1498 között jelentette meg, ezek mind témájukat, mind műfajukat tekintve változatosak.¹⁶

Ferrante és fia, Alfonso halála után, 1495-től Pontano kikerült a nápolyi diplomácia élvonalából, az új uralkodók ugyanis ragaszkodtak korábbi hivatalnokaikhoz. Ekkor alkotja azoknak az aristotelészi etikára alapozott erkölcsstani traktátusoknak a sorát, amelyek az ún. társas erényeket tárgyalják.¹⁷ Ezek a következők: *De liberalitate*, *De beneficentia*, *De magnificentia*, *De splendore*, *De conviventia*. Végül mint minden más erény fölött álló erényt határozta meg a megfontoltságot 1498-ban (*De prudentia*), amikor a fentieket épp sajtó alá rendezi.¹⁸ Erkölcsfilozófiai írásainak záróakkordja az 1499-ben befejezett és kiadott *De magnanimitate*.

¹³ TATEO (2014); VÍGH (2019).

¹⁴ GERI (2014).

¹⁵ MONTI (1972: 1–70).

¹⁶ TATEO (2006: 11–78).

¹⁷ QUONDAM (2010: 384–481).

¹⁸ A *De liberalitate*, a *De beneficentia*, a *De magnificentia*, a *De splendore* és a *De conviventia* egyetlen kötetben jelent meg Nápolyban 1498-ban a hoesteti Johann Tresser és Amszterdami Martin nyomdájában. F. TATEO több évtizedes Pontano-kutatásai során egyenként is kiadta e műveket, majd gyűjteményes formában, fordítással együtt a következő kötetben jelentette meg: TATEO (2019). Az erkölcsfilozófus Pontanóról magyarul ld. az udvari élet művészetéhez kapcsolódóan: VÍGH (2004).

Szintén utolsó alkotói korszakában, 1495 és 1499 között született az *Actius*, amely poétikai és történetfilozófiai kérdésekkel foglalkozik. Vergiliusi ihletésű költeményei közül a mintegy harminc év leforgása alatt költött hat eklogája jelentős, valamint a *De hortis Hesperidum*, amelyet Francesco Gonzagának szánt, és 1501-ben fejezett be. 1502-ben vetette papírra *De sermone* című művét, amely a jó és szellemes társalgó képzetével foglalkozik, s egyben a társadalmi életben tevékeny élet dicsérete, ennek egyik legfontosabb része a kellemes és megfelelő társalgás.¹⁹

Bár Catullus-komentárja elveszett,²⁰ a catullusi ihletésű *Hendecasyllaborum seu Baiarum libri* fennmaradt, amelyet a századfordulón írt, és két könyvben rendezett el.

A levélíró, Angelo Poliziano

Angelo Poliziano 1454. július 14-én született Montepulcianóban a jogász és bíró Benedetto Ambrogini és Antonia de' Salimbeni elsőszülött fiaként.²¹ Nevét szülőhelyéről (Mons Politianus) vette. 1464-ben apját egy ítélete bosszújaként megölik, s mivel anyja öt árvát kényszerül nevelni jövedelem nélkül, Angelo rokonaihoz költözik Firenzébe. Itt is nyomasztó szegénység veszi körül, ami egész életére meghatározó élménye lesz, s talán ez magyarázza élete végéig tartó mély vágyát önmaga elfogadtatására és az elismertségre. 1467-től belép a „tanítás társasága” nevű vallásos közösségbe, ahol beszédeket ad elő az úrvacsoráról, a passióról és a lábmosásról. 1469-ben kezdi el látogatni a firenzei egyetemet, ahol 1474-ig Ióánnés Argyropylos, Cristoforo Landino, Marsilio Ficino és Andronikos Kallistos tanítványa lesz. A rendkívüli tehetségű ifjú híres és gazdag firenzei polgároknak ajánlja latin epigrammáit, így igyekezően pártfogót találni magának.²²

1470-ben készíti el az *Ilias* első két énekének fordítását, ezt Lorenzo de' Medicinek ajánlja. Később ennek átültetésében az ötödik énekig jut

¹⁹ Modern kiadása: MANTOVANI (2002).

²⁰ Ezek a *Libellus de mundi sphaera* (Jegyzet a világ gömbjéről), a *De tempore* (Az idő), és a már említett *De luna* (A hold) nagy része.

²¹ Az életrajzi adatokat elsősorban a következő irodalom alapján állítottam össze: TATEO (1972: 70); CARRARA (1935); BIGI (1960); ORVIETO (2009); CELENZA (2010).

²² Összesen 133 latin nyelvű epigrammát írt. Ld. Angelo Poliziano, *Liber epigrammatum*, in KNOX (2018: 22–178; főként 22–34).

el. 1471-től kezdi görög epigrammáit írni (összesen 57-et), amelyek közül az utolsó 1493-ban születik.²³ 1473-ban fogalmazza latin nyelvű elégiáját a tizenhat évesen elhunyt, gyönyörű Albiera degli Albizzi halálára,²⁴ s ugyanebben az évben költözik be a Medici-palotába. 1475-ben kapja a megbízást Lorenzo legidősebb fia, Piero de' Medici oktatására. Valószínűleg ekkor kezdi el (vagy talán be is fejezi) a *Sylva in scabiem* alkotását, és nekifog a *Stanze per la giostra* megkomponálásának.²⁵ 1476 vége és 1477 eleje között részt vesz a *Raccolta aragonese* összeállításában, és a szöveg stílusa alapján arra következtethetünk, hogy ő írja Federico d'Aragona számára a bevezető levelet is.²⁶ 1477-ben Lorenzótól elnyeri a San Paolo káptalani templomának jövedelmező perjelségét, 1486-ban pedig megkapja a firenzei Dóm (a Santa Maria del Fiore) egyik kanonoki tisztét. 1477 vége és 1479 eleje között állítja össze anekdotákat, meséket, bölcs mondásokat és népies kifejezéseket tartalmazó gyűjteményét *Detti piacevoli* címen, amelyet finom szellemesség és keserű humor jellemez.

1478 április 26-án kitör a Pazzi-féle összeesküvés, amelyben megölik Giuliano de' Medicit, ennek történetét Sallustius stílusában a *Pactianae coniurationis commentarium*ban írja meg.²⁷ A felkelést IV. Sixtus pápa Firenze ellen indította háborúja követi, amelyben a nápolyi uralkodó, Ferdinánd is a pápa mellett sorakozik fel. A tragikus események Polizianót is megviselik, a Medici-családdal együtt Cafaggiolóba költözik. 1479-ben összetűzésbe kerül Lorenzo feleségével, Clarice Orsinival, aki kifogásolja oktatói módszereit (főként túlságosan „humanista” tananyagait), és elküldi a háztól.²⁸ Ugyanekkor Lorenzo diplomáciai célból Nápolyba utazik, Poliziano nem tart vele. Careggiben, majd Cafaggiolóban, aztán újra Careggiben tartózkodik; ekkor fordítja le Epiktétos *Kézikönyvecské-*

²³ Angelo Poliziano, *Liber epigrammaton Graecorum*, in KNOX (2018: 180–238),

²⁴ Angeli Politiani *Elegia, sive epicedion in Albierae Albiciae immaturum exitum ad Sismundum Stupham eius sponsum*, in KNOX (2018: 2–20).

²⁵ Legújabb kiadása: ORVIETO (2017: 5–104). Magyarul: SIMON (2003).

²⁶ ROGGIA (2011); (PAPP 2010: 125); SIMONETTA (2012: 35). A levél szövege itt elérhető: SIMIONI (1913).

²⁷ A *Pactianae coniurationis commentarium* legújabb, kétnyelvű kritikai kiadása: SIMONETTA (2012).

²⁸ Ennek részleteit ld. Poliziano Lorenzóhoz és anyjához, Lucrezia Tornabuonihoz írt olasz nyelvű leveleiben a 24, 25, 26. levelet: CURTI (2016: 50–55).

jét, amelyet Lorenzónak ajánl, mintegy szellemi gyógyírként a vészterhes események idején.

Még ebben az évben megismeri a Firenzébe látogató ifjú (16 esztendő) Giovanni Pico della Mirandolát. Emiliában, Lombardiában és Venetóban utazgatva végül Mantovában marad, ahol Francesco Gonzaga bíboros támogatását élvezi. Számára alkotja a később az első opera szövegéül is szolgáló *Favola di Orfeót* 1480-ban, de még ebben az évben Lorenzo hívására visszaköltözik Firenzébe, ahol kinevezik az egyetem poétika- és szónoklattan tanárának.²⁹

Az 1480/81-es tanévben előadott első egyetemi kurzusait rendhagyó módon ezüstkori szerzőknek, Quintilianus *Institutio oratoriájának* és Statius *Sylvae* című eposzának szenteli.³⁰ A következő, 1481/82-es akadémiai évben Ovidius *Fastiját* és a *Rhetorica ad Herenniumot* tárgyalja előadásain.³¹ (Az utóbbi Cornificius műve, de akkor még Cicerónak tulajdonították.) Közben, 1482-ben alkotja négy, *Sylvae* (Rögtönzések) címen összegyűjtött tanévnnyitó tankölteménye közül az elsőt, a *Mantót*, amely Vergilius életművét és Theokritos stílusában a bukolikus költészetet mutatja be.³² Az 1482/83-as tanévben Vergilius *Bucoliconját* és Theokritos *Idyllionjait* oktatja. 1483-ban Giovanni Pico della Mirandola levelezést kezdeményez vele, innen indul síríg tartó jó barátságuk.³³ Ugyanebben az évben költi *Rusticus* című tankölteményét, amelyben Hésiodos *Munkák és napok* és Vergilius *Georgicon* című műveit szemlélteti, a következő tanévben ugyanis ezeket adja elő. 1484-ben Persius szatíráihoz készít évadnyitó előadást a rákövetkező akadémiai évre, amikor is Persius és Iuvenalis mellett Horatius szatíráit taglalja.³⁴ Ugyanebben az évben Lorenzo követeként Rómába utazik VIII. Ince pápává választásának alkalmá-

²⁹ Bővebben ezekről az egyetemi kurzusokról: ZOLLINO (2016: V–XXXI; 3–18; 35–52; 65–85; 119–125; 133–157).

³⁰ Ehhez írt latin nyelvű tanévnnyitó bevezető előadása: *Oratio super Fabio Quintiliano et Statii „Sylvis”*, in ZOLLINO (2016: 19–31).

³¹ A *Fasti*hoz bőséges kommentárt készített, amely azonban nem jelent meg életében: LO MONACO (1991: 8–452).

³² A *Sylvae* legújabb, kétnyelvű kiadása: FANTAZZI (2004).

³³ Első leveleiket ld. BUTLER (2006: 16–30).

³⁴ *Praelectio in Persium* in ZOLLINO (2016: 53–62). Ld. „Introduzione a *Praelectio in Persium*” ZOLLINO (2016: 35–36).

val, az új egyházfő pedig megbízza Héródianos *Historiaj*ának fordításával, amelyet három évvel később fejez be. 1485-ben szerzi *Ambra* című, a homérosi eposzokat imitáló tankölteményét a következő évi, 1485/86-os Ilias-kurzusához bevezető gyanánt.³⁵ 1486-ban írja a negyedik, utolsó *Sylvát*, a *Nutriciát*, egyfajta verses irodalomtörténeti áttekintését az antikvitásnak, kitekintéssel Dante, Petrarca, Cavalcanti költészetére, amelyet Lorenzo dicséretével zár. 1488-ban a VIII. Incéhez küldött firenzei követség részeként Rómába utazik.

1489-ben Antonio Miscomini nyomdájában jelenik meg száz, hosszabb-rövidebb (szövegkritikai és értelmezési kérdésekkel foglalkozó) filológiai tárgyú tanulmányát tartalmazó *Miscellanea*-ja, amely nagy visszhangot kap, elismerést és kritikát egyaránt.³⁶ Elismerő levelekben részesül többek között Ermolao Barbarótól, Niccolò Leonicenótól és Battista Guarinótól, legfőbb támadói pedig Giorgio Merula, Michele Marullo Tarcaniota és Jacopo Sannazzaro, aki Nápolyban egyenesen Polizianót gúnyoló epigrammákat költ. További filológiai tanulmányait egy újabb *Miscellaneában* kívánta megjelentetni, ezekből ötvenkilenc maradt fenn.³⁷ 1489/90-ben az *Odysseia* egyik kurzusának témája, s erről tart tanévnnyitó beszédet.³⁸ 1489-től 1491-ig két oxfordi tudóst tanít: William Grocynt és Thomas Linacre-t, a portugál király kancellárjának fiaival együtt.³⁹ Többek között egy magánkurzust tart nekik idősebb Plinius *Naturalis historiájáról*, ezenkívül latin irodalmat, retorikát és stilisztikát oktat számukra Lorenzo fiaival közösen.⁴⁰

³⁵ Ehhez latin prózában írt terjedelmes előadását: *Oratio in expositione Homeri*, ld. ZOLLINO (2016: 85–119).

³⁶ *Miscellaneorum centuria prima*. (Az Olschki-féle kiadás jelenleg készül.) Angol fordítást is tartalmazó kritikai kiadása: DYCK–COTRELL (2020).

³⁷ Ezek életében nem jelentek meg, sőt halála után elvesztek, és csak a 19. században kerültek újra elő. Ld. *Miscellaneorum centuria secunda*. Ld. BRANCA–PASTORE (1972). (Az Olschki-féle kiadás jelenleg készül.) Angol fordítást is tartalmazó kritikai kiadása: DYCK–COTRELL (2020).

³⁸ *Praelectio in enarratione „Odysseae”* in ZOLLINO (2016: 127–130). Vö. Paolo Viti, „Premessa” in ZOLLINO (2016: VI).

³⁹ WEISS (1957); MARRONE (2016); FRAZER-IMREGH (2020a: 107–126).

⁴⁰ FRAZER-IMREGH (2020a: 116).

1490-ben állítja össze *Panepistemon* című bevezető előadását a következő, 1490/91-es kurzusához, amelyet Aristotelés *Etikájáról* tartott. Ugyanebben a tanévben Suetoniusról is előad.⁴¹ 1491 nyarán Lorenzo megbízásából kézirat-beszerző körútra indul Bolognán és Padován át Velencébe Pico della Mirandola társaságában. 1491-ben Pico segítségét kéri a Lorenzo által javasolt, a Létezőről és az Egyről szóló filozófiai vitában, aminek gyümölcse Pico hasonló című fennmaradt töredéke. Poliziano levelei tanúsága alapján is egyre inkább az aristotelészi filozófia kutatása felé fordul.⁴² 1492-ben adja ki *Lamia* című nyitó előadását Aristotelés *Első analitikáját* tárgyaló, 1491/1492-es kurzusához.⁴³ Ugyanebben az évben elveszíti legfőbb támogatóját és barátját, Lorenzo de' Medicit, akinek vezető szerepét fia, Piero igyekszik átvenni Firenzében; Poliziano minden erejével és tekintélyével támogatja (kevésbé rátermett) volt tanítványát. 1493-ban Bartolomeo Scalával folytatott vitát. Utolsó tanítási évében, 1493/94-ben is Aristotelésszel foglalkozott: a *Második analitikát* és a *Topikát* adta elő, mellette pedig Ovidius *Elégiáit*. VIII. Károly francia király hadjárata idején Piero de' Medici diplomáciai ügyetlensége miatt Firenze nehéz helyzetbe került, Savonarola pedig az isteni büntetést látta és hirdette a csapásban. Poliziano Pico della Mirandolához hasonlóan arzénmérgezésben halt meg 1494-ben, szeptember 29-én; a jelenlegi feltételezések szerint éppen Piero adta ki a parancsot megmérgezésükre. Mindketten a dominikánus San Marco kolostor templomában nyugszanak, közös sírban.

A levél keletkezése, stílusa és struktúrája

A levél apropója, I. Ferrante halála biztos *terminus post quem*ként szolgál számunkra, tehát 1494. január 25. után született. Mivel *Levelei* kötetének összeállításának befejezéséről Poliziano 1494. május 23-án értesíti Piero (il Fatuo) de' Medicit, a vigasztaló levél írása feltétlenül a két dátum közé tehető. Butler nem tünteti fel még jegyzeteiben sem a pontos dátu-

⁴¹ Bevezető előadása ehhez: *Praefatio in Suetonii expositionem*, in ZOLLINO (2016: 159–173). A kurzus datálásához ld. ZOLLINO bevezetőjét: „Introduzione”, in ZOLLINO (2016: 133–157).

⁴² Levelezését ld. BUTLER (2006).

⁴³ CELENZA (2010).

mot, a korábbi itáliai modern kiadásaiból azonban úgy tudjuk, hogy 1494. május 8-ai keltezésű.⁴⁴ Különösnek találom, hogy az ehhez csatolt egy évvel korábbi, szintén Pontanóhoz írt levele ugyanerre a napra esik, tehát 1493. május 8-ára, ez az egybeesés esetleg lehet korabeli nyomdai ill. másolói hiba, vagy modern, kutatói félreértés. Ebben a korábbi levélben emlékezik vissza Poliziano első találkozásukra, amely 1467 nyarán történhetett, amikor II. Alfonz még Calabria fejedelmeként Colleoni ellen vonult Romagnába, és visszafelé Toscanában Piero de' Medici Firenzéből elmenekült ellenfeleit támogatta.⁴⁵ Poliziano ekkor még gyermek, alig tizenhárom éves volt, azidőtájt került Firenzébe és lett Piero (il Gottoso) de' Medici pártfogoltja.⁴⁶ Poliziano csodálkozott a csatából érkezett tudós katonás megjelenésén:

Vidi enim, vidi olim te Florentiae castris revertentem, sole multo retorridum plenumque adhuc sudoris et pulveris ac plane (ut verum dixerim) sordidatum, miratusque sum vultum ipsum atque habitum, gestum praeterea et incessum in homine tam docto militarem.⁴⁷

Nyilvánvalóan egy későbbi találkozásukra utal egy további visszaemlékezése ugyanebben a levélben, amikor már ő is egyenrangú félként társaloghatott a nápolyi humanistával:

Memineram enim quam assiduus mecum fuisses, quo uno die Florentiae mansisti, quam familiarem te mihi, quam iucundum praebuisses, eramque mihi ipse testis non ingrati animi, non proditae amicitiae, non deserti officii.⁴⁸

⁴⁴ MARTELLI (1978: 184–255; főként 209).

⁴⁵ DE NICHILLO (2011: 29–54).

⁴⁶ Piero de' Medici (il Gottoso – a Köszvényes, 1416–1469. december 2.), Lorenzo il Magnifico apja.

⁴⁷ „Hiszen láttalak, láttalak egykor Firenzében, amikor a katonai táborból tértél vissza, lesülve, izzadtan, porosan (mondhatnám koszosan), és csodálkoztam, hogy egy ilyen tudós ember olyan katonás nemcsak arcára és viseletére nézve, de még mozdulataiban és járásában is.” Cod. Vat. Capp. 235, idézi MARTELLI (1978: 209) és MARTELLI (1995: 226). Korábbi megjelenése: PERCOPO (1907).

⁴⁸ „Mert emlékszem, milyen fáradhatatlan voltál velem, hisz egy egész napig maradtál Firenzében, milyen barátságos és vidám voltál irányomban, és saját magam voltam rá

Ez utóbbi alkalommal Poliziano még mindig elég fiatal lehetett, mert esetleg 1478 és 1479 között kerülhetett rá sor, amikor Pontano követségben járt Firenzében a toszkánai hadjárat során. Ekkor immár Lorenzo de' Medici irányította a firenzei köztársaságot, és IV. Sixtus a közöttük kirobbant konfliktus során Ferrante segítségét kérte, így az a Mediciek ellen szövetkezett a pápával. Calabria fejedelmének kíséretében Pontano hosszú időszakokat töltött Sienában, így nem kizárt, hogy Firenzébe is ellátogatott. Valószínűbb azonban Mauro de Nichilo szerint, hogy egy későbbi időpontról van szó, tehát valamikor 1483 és 1484 között történt a látogatás, amikor Pontano a ferrarai háború során kereste fel Firenzét több ízben.⁴⁹ A firenzei humanista ekkor már a *studio fiorentino*, azaz a firenzei egyetem elismert professzora, számos tudós tanköltemény szerzője, költőként és kutatóként egyaránt híres. A *Silvae* (Erdők) címen egybefoglalt négy, egy-egy tanéven át tartott előadássorozatot bevezető tankölteménye közül kettőt már előadott: a *Mantót* 1482-ben, amely Theokritos *Idilljei* és Vergilius *Bukolikájának* stílusában az ő költészetüket mutatja be, és a *Rusticust* (A földműves) 1483-ban, amelyben Hésiodos *Munkák és napok*, valamint Vergilius *Georgikon* című műveit szemlélteti gyönyörű latin hexameterekben. 1485-től Homérost oktatta, ehhez kapcsolódóan olvasta fel *Ambra*⁵⁰ című kiséposzát, amelyen a látogatás idején bizonyára már éppen dolgozott.

Pontano találkozását Polizianoval a Nápolyba költözött Francesco Pucci, Poliziano volt tanítványa is megörökítette Bernardo Michelozzinak címzett levelében, méghozzá eléggé kritikus hangnemben. Pontano elbeszélése alapján ugyanis azt meséli, hogy Poliziano arcátlanul versenyre hívta a nála huszonöt esztendővel idősebb poétát bizonyos Propertius-helyek fordításában. Az akkor ötven fölötti költő válasza sem méltatta ifjabb kihívóját:

a tanú, hogy jóindulatod továbbra is él, barátságunkat nem árultad el, szívességed rendületlen.” MARTELLI, (1978: 227).

⁴⁹ DE NICHILLO (2011: 31–32). A szerző szerint a találkozó legvalószínűbb ideje 1484 október 8. és 11. közöttre tehető.

⁵⁰ Lorenzo de' Medici Poggio a Caianóban, Giuliano da Sangallo által épített villájának a neve.

Retulit enim mihi Pontanus, vir nunquam satis laudatus, cum istuc una cum duce Calabrum Ferraria se reciperet, convenisse se domi Politianum et tentandi gratia locos quosdam ex Propertio interpetrandos proposuisse. O fastum incredibilem, o audaciam non ferendam! Sed Pontanus ut merebatur hominem accepit: nam ne responso quidem dignatus est.⁵¹

Pucci levele Carlo Vecce szerint bizonyára 1489-nél későbbi, és a *Miscellanea* megjelenése utáni kritikus hangulatot jellemzi az itáliai humanista körökben, amely Polizianót körülvette e tanulmánykötetének új, aprólékos filológiai módszerei miatt.⁵² Poliziano már idézett korábbi levele Pontanóhoz egészen más hangulatú, mint a most tárgyalandó vigaszlevél. Abban a humanistát szólítja meg, nagy tisztelettel, de szinte már a hízélgésig menő dicséretekkal, mindazáltal őszintének tűnő baráti hangnemben. Gyakorlatilag számot ad olvasmányélményeiről, és egyben bemutatja Pontano általa megismert munkásságát:

Quid ego de studiis dicam literarum? Bone Deus, tibi ne uni licitum est heroicis Vergilium, elegis Ovidium, Flaccum lyricis, epigrammatis Catullum provocare: dicerem et vincere, nisi illos antiquitas pertinacius defenderet. Vidi nuper Meteoron tuorum partem: pudeat Manilium, pudeat Lucretium, si videant, infirmitati quondam suae vel egestatem linguae vel rerum novitatem obtendisse, sic tu materiam illam, quae scilicet asperrima videtur, lima quadam subtilissima ingenii facundiaeque tuae perpolisti. Venio ad prosam, quae dicitur, in qua, philosophiae tradens praecepta, Ciceronem medius fidius ipsum lineis omnibus et coloribus expressisti. Dialogos autem quid

⁵¹ „Elbeszélte nekem Pontano, ez a férfi, akit nem lehet eleget dicsérni, hogy amikor egyszer a calabriai fejedelem kíséretében ott járt, találkozott Polizianóval annak otthonában, aki azt ajánlotta, hogy versenyképpen fordítsák le Propertius bizonyos sorait. Micsoda hihetetlen arcátlanság, micsoda túrhetetlen vakmerőség! Pontano azonban úgy fogadta ezt, ahogy a jóember megérdemelte, mert még válasza sem méltatta.” DE MARINIS (1952: 254–255, vö., 193, n. 51); ugyanez itt is: FERA (1998: 355).

⁵² Poliziano 1489-ben adta ki első, összesen száz filológiai tanulmányát tartalmazó kötetét, a *Miscellaneát*. A második kötetbe is ugyanennyit szánt, de ezt korai halála (1494. szept. 24.) miatt nem tudta befejezni, sőt, az akkori firenzei háborús állapotok miatt még a kézirat elkészült része is évszázadokra elveszett. Modern kiadásuk: DYCK-COTTRELL (2020). VECCE (1990: 253–254). Vö. FERA (1998: 333–359).

commemorem, iucunditate omni et salibus respersos, in quibus elegantes non millae insertae narratiunculae satis declarant, quam etiam tu (si vacet, si velis) scribendae quoque historiae sis idoneus? At quem, rogo, unum mihi ex omni quispiam antiquitate reperiatur, etiam inter eos qui semper vitae otium foverint, qui tam diversa sic feliciter tractaverit? Clarum in poetice Maronem soluta oratio (sic enim accepimus) destituebat; Ciceronis versiculos defendere a risu non audeas; Sallustianae orationes in honorem historiae legebantur. Quid quod ad aspirationem te usque demisisti ac litteratoribus ostendisti latere etiam in his altissimam eruditionem, quae illi pexi et pingues quasi minuta et vilia praetereant? Quem si ego librum, priusquam Miscellanea edidi, legissem, non fraudassem te utique debito praemio praeconio catulliani enarrati epigrammatis. Verum ipse se liber satis indicabit ac nobis alias fortasse locus dabitur scissum hoc (quod dicitur) sarciendi. Legi etiam nuper Ptolemaei centum capita, qui Fructus vocantur, quibus tu in latinum sermonem conversis atque iisdem copiosissime enarratis una opera ostendisti quantopere nota tibi lingua utraque sit quamque idem in literis etiam interioribus emineas.⁵³

A szöveg fordítását terjedelme és jelentősége miatt itt közlöm a főszövegben:

Mit mondhatnék tanulmányaidról? Istenemre, te egymagad veheted fel a versenyt a hőséneken Vergiliusszal, az elégiában Ovidiusszal, a lírában Horatiusszal, az epigrammában Catullusszal! Még azt is mondhatnám, hogy esélyed lenne a győzelemre, ha régiségük nem szólna az előbbieket mellett! A minap láttam munkád, a *Meteororum liber* egy részletét. Elszégyellné magát mind Manilius, mind Lucretius, ha meglátná, hiszen jóval gyengébbek, s elbújhatnak mögötted szegényes nyelvezetük és a tartalom újdonságának hiánya miatt is, olyan simára csiszoltad ezt az igen nehéznek tűnő anyagot tehetséged és ékesszólásod finom ráspolyával. Prózádra térve azt mondják, ebben a filozófiai tanításokat adod át, biz’ Isten, Cicero nyomdokaiba lépve. Mit is említsek meg dialógusaid kapcsán, melyeket humorral és szellemességgel fűszerezted, s amelyekben a számtalan rövid és találó történet arról tanúskodik, hogy (ha van rá kedved s időd) a

⁵³ MARTELLI (1978: 226–227).

történetírásra is alkalmas vagy? Kérdem én, kit találhatna bárki az ókorból, aki hivatalos ügyekben ennyire elfoglalt volt, s aki mégis ilyen sokféle témában, ilyen termékenyen értekezett? A költőnek kiváló Vergiliust cserben hagyta a kötetlen beszéd (úgy tudom), Cicero versfaragványait nem mentheted meg a nevetségtől, Sallustius beszédeit csak történeti művei miatt olvassák. Micsoda magasrendű tudás rejtőzik abban, amit jól beleásva magad, *A hehezetről* a művelt fők elé tártál? Ez még közöttük is kiemelkedő eredményeket mutat, ők mégis teljesen érzéketlenül, mintha ez valami jelentéktelen és hitvány dolog lenne, elmennek mellette. Ha én ezt a könyvet olvashattam volna, mielőtt *Miscellaneámat* [Tanulmánykötetemet] kiadtam,⁵⁴ nem maradtam volna adósod a (Catullus-értekezésed fejében is) neked kijáró díjjal, egy catullusi epigrammával. Ám e könyv esete is kellőképpen jelzi, hogy talán másutt kell ezt a lyukat (mint mondják) befoltoznom. A minap olvastam Ptolemaios *Fructus* (Gyümölcsök) címen is ismert száz bölcs mondását,⁵⁵ melyet te latinra fordítottál és bőségesen magyaráztál, s e művedben egyszerre mutattad meg, milyen jól bírod mindkét nyelvet,⁵⁶ és mennyire bennfentes vagy a kevésbé ismert irodalomban is.

Láthatjuk tehát, hogy minden iróniától és mögöttes, a mellőzöttségről vagy a sértettségről árulkodó célzástól mentes ez a korábbi levél. Ezzel szemben a vigasztaló levél, amellyel, hogy témájából adódóan nem lehet bizalmaskodó vagy oldott hangulatú, nagyon eltérő hangnemet üt meg: a hivatalos részvétnyilvánításét. Nyilvánvaló és a szövegben is ott áll, hogy Lorenzo hatalomban kijelölt örököse, Piero de' Medici megbízásából született az episztola, mert a végén egy olyan kiáltóan túlzó udvariaskodás szerepel, amely, ha nem lenne legalább burkoltan ironikus, akkor már szinte nevetséges. Pontano ugyanis elnézést kért, hogy nem válaszolt Polizianónak egy korábbi levelére, és mivel nem maradt fenn egyéb, nagyon valószínű, hogy az előbb idézett, egy évvel korábbi levélről van szó. Poliziano szinte az előzékenység karikatúrájaként egyene-

⁵⁴ Száz darab hosszabb-rövidebb, változatos témájú, aprólékos filológiai kérdésekre összpontosító tanulmányát tartalmazza az 1489-ben kiadott *Miscellanea*.

⁵⁵ A Ptolemaiosnak tulajdonított *Centiloquiumot* két könyvben kommentálta Pontano *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* címmel.

⁵⁶ Azaz a latint és a görögöt.

sen azt ajánlja Pontanónak, hogy ha akarja, el se olvassa a levelét. Mario Martelli és Mauro de Nichilo szerint is a hiú firenzei professzor így rendezte a számlát a nála jóval elfoglaltabb, a nagypolitika sűrűjében tevékeny kollégájával.⁵⁷

Idézett cikkében de Nichilo részletesen ismerteti, itt viszont csak megemlíteni tudom azt a feszült kapcsolatot, amely 1489 után Poliziano és számos, Nápolyban és szerte Itáliában élt költő és humanista között állt fent. Michele Marullo mestere, Theodóros Gaza miatt volt ellenséges Polizianoval szemben, aki számtalan kritikával illette annak munkáit. Az első *Miscellanea* egyes tanulmányai közül pedig, pl. a Catullus *passer*-verseit magyarázó írása több nála idősebb kutató, pl. Battista Guarino és maga Pontano eredményeire tromfolt rá vagy épp emelte be azokat, jelzés nélkül. Michele Marullo és Jacopo Sannazaro epigrammákat költött,⁵⁸ Giorgio Merula pedig vitairatot fogalmazott kifejezetten Poliziano ellen.⁵⁹ Látható tehát, hogy leveleinek kiadásával Poliziano saját megtépzott hírnevét is igyekezett helyreállítani. Bár Pontano sehol sem támadja név szerint Polizianót, ami talán hatalmas tapasztalata mellett jó diplomáciai érzékének is köszönhető, Mauro de Nichilo úgy véli, hogy Pontano két régebbi, a Quintilianus-rajongó és Lorenzo Valla-típusú aggályosan pontos filológusokat bíráló munkájának 1491-es kiadása közvetetten összefüggésbe hozható a *Miscellaneáról* alkotott véleményével. Ezek a *Charon* és az *Antonius*.

Stílusát és felépítését tekintve Poliziano vigaszlevele, mint már céloztam rá, sokkal közelebb áll a hivatalos levél formalitásaihoz, mint a magánlevél oldott, csevegő hangulatához. Miközben a gyász hír nyomán Pontano régi és új uralkodójának erényeit és érdemeit hangsúlyozza, valóban igyekszik megtalálni azokat az érveket, amelyek vigaszként szolgálhatnak a nápolyi humanista számára, hogy elveszített pártfogójáért ne búsuljon túlságosan. Ezek: a király fia, a régóta kiszemelt és az öröklésben törvényesített fejedelem került a trónra, aki ráadásul Pontano tanítványa volt, így ez okot szolgáltathat számára egyszerre a bizton-

⁵⁷ MARTELLI (1978: 223); DE NICHILLO (2011: 34).

⁵⁸ *Epigrammata* III, 11, 19, 27, 29, 34, 45, 50 in PEROSA (1954). Sannazzaróra vonatkozóan ld. FERA (1998: 349).

⁵⁹ PEROTTO SALI (1978: 166). Ld. még FABBRI (1979: 91–97).

ságra és a büszkeségre is. Az új király támaszainak felsorolásában Poliziano a fokozás retorikai eszközével él: az emberi, úgymint rokoni, alattvalói, szövetségesi segítségtől, és az anyagi bázistól (várak, erődítmények) az isteni segítség bizonyos voltaig jut el.

Mint Pontano életrajzából láthattuk, bizonyára nem szorult rá a vigasztalásra, hiszen utolsó éveiben Ferrante sok bosszúságot okozott főkancellárjának a Pontano által sürgetett fontos politikai teendőkben mutatott nemtörődömségével ill. késlekedésével, ráadásul figyelmetlensége miatt minisztere személyes károkat is kénytelen volt elszenvedni. Ennek visszhangját őrzí a fent említett, a hálátlanság témáját feldolgozó *Asinus* (A számár) dialógusa.

Talán tisztában volt ezzel a levél írója is, mindenesetre számára a következő részben vont párhuzam sokkal jelentősebb. Hiszen a tanítvány és mester, s egyben az immár uralkodóvá vált pártfogó és a pártfogolt humanista viszonyában magát a nápolyi főkancellár mellé állíthatta, aki saját neveltjét, Alfonsót láthatta trónra kerülni – csakúgy mint a firenzei nevelő (a kevésbé tehetséges) Piero de' Medicit láthatta apja nyomdokaiba lépni. A sors fintora, hogy egyikőjük uralma sem tartott sokáig: VIII. Károly francia király 1494. szeptemberében Nápoly ellen vonult, hogy az Anjouk jogán a trónt visszaszerezze, ami ha közvetetten is, de véget vetett mindkettőjük hatalmának.

Poliziano stílusára visszatérve, levelében (mint minden írásában) tökéletesen kielégíti mind Cicero *Orator*ában, mind Quintilianus *Institutio oratoriájában* kifejtett, a jó szónok iránt támasztott követelményeket. Gondosan ügyel a stílus ott leírt négy ékességének felmutatására, ezek: a latinosság, a világosság, az ékesség és a tárgyyszerűség vagy illőség.⁶⁰ Cicero és Quintilianus tanácsait követve az általuk meghatározott stílusnemek mindhárom típusát alkalmazza a szöveg, de egy csavarral.⁶¹ Számos, Cicero által is gyakran használt szó- és gondolatalakzattal él, párhuzamokkal, ellentétekkel, fokozással, feszes szövegritmussal. „Kö-

⁶⁰ Cicero, *Orator*, 23, 75–26, 90; ADAMIK (2012); Quintilianus, *Institutio oratoria*, 1, 8, 9,11; ADAMIK (2008). Vö. ADAMIK (1998: 215).

⁶¹ Az „egyszerű”, a mérsékelt, vagyis „közepes” és a „fennkölt” stílus leírását ld. Cicero, *Orator*, 23, 75–28, 99; Quintilianus, *Institutio oratoria*, 12. k. Vö. ADAMIK (1998: 130–133; 215–228).

zepes” (szépmívű, tehát megnyerő) stílusban indul, és innen két ízben emelkedik a „fennkölt” (megindító) stílus magasságaiba: először, amikor Alfonsót otrantói győzelme révén gyakorlatilag Róma megmentőjének nevezi, másodsor, amikor ugyanőt méltónak tartja arra, hogy a földkerekség urává váljék, Pontanót pedig hálaadásra inti, hogy tanítványát a trónon láthatja. A két utolsó bekezdést azonban, mintegy megnyugvasképpen az „egyszerű” (világos és tárgyilagos) stílusban fogalmazza. Az utolsó előttiben adja meg részvétnyilvánításának okát: saját szeretete indította erre és patrónusa biztatta, aki a legodaadóbb híve az új királynak. Mintaszerűen udvarias ugyan a megfogalmazása, de az ott ecsetelt szeretetteljes érzések aligha őszinték – ez pusztán formalitás. Az utolsóban pedig nagyon finoman és ironikusan figurázza ki a nápolyi humanistát. Túl udvariasnak és túl elfoglaltnak mondja, amiért Pontano elnézést kért, hogy nem válaszolt Poliziano korábbi levelére. Poliziano bocsánatkérését azért, hogy levelével zavarni merészelte Pontanót bokros teendői közepette, nem szabad komolyan vennünk: ez a sértett tudós ál-udvariassága. Abban, hogy megengedi neki, hogy nemcsak hogy ne válaszoljon, de még el se olvassa a leveleit, egy rejtett célzást kell feltételeznünk arra vonatkozóan, hogy Polizianót már nem érdekli, hogy Pontano válaszol-e vagy sem, és ezt címzettjével is tudatni kívánja.

Következzék tehát a levél eredeti szövege majd annak magyar fordítása.

Angelo Poliziano részvétnyilvánító levele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmából

LIBER II, EPISTULA VIII.

Angelus Politianus Ioviano Pontano s. d.

Etsi magnum te dolorem Ferdinandi regis interitu cepisse non dubito, propterea quod in illo et auctoritas et sapientia tanta fuit, quantam vix in rege unquam alio meminimus, tamen cum mecum ipse considero, quis ei regi succedat, paene esse nefas arbitror vel te vel quemquam ex iis, qui rebus vestris favent, quorum de numero nos quoque sumus, maiore aliquo in luctu moestitiaque versari. Nam cum vobis regni haeres (quod felix faustumque sit) Alfonsus alter, maximus natus filius

obtigerit, cuius excellens ingenium, singularis virtus, incredibilis sapientia bello et pace claruit, ingrati profecto fuerimus, si non quantum relictum sed quantum sit ademptum respexerimus, praesertim cum subsidiis tot tantique regnum fulciatur.

Dux enim suffectus Calabris Ferdinandus alter, Alfonsi filius, quem et ipsum nobis fama refert omnibus corporis animique dotibus excellere, sicut multis magnisque rebus, non dubium iam regiae cuiusdam indolis specimen dederit. Accedit eo Federicus, magna prudentia, magna dexteritate, magnos usu rerum, sed maiore in regem fratrem benivolentia, fide, pietate. Mitto necessitudines alias, opes, exercitus, duces, socios, studia, popularium praesidia, munimenta, propugnacula, quae nullis paene humanis viribus labefactari posse videantur. Opem vero divinam quis, rogo, vel sperare vel polliceri sibi magis potest, quam qui Turcos impios ferro ignique sequens non tam ab oppido Hydrunte, quam, ut mihi videtur, ab Roma ipsa, quam primum petebant, atque adeo a sanctissimis illis altaribus expulerit?

Quapropter, tametsi magna omnino fata est iactura Ferdinandi obitu, tamen quoniam vigiliam quasi suam filio tradidit, regemque pro se quem potissimum voluit, reliquit, in omni genere laudis excellentem, non debetis ullo pacto, mi Pontane, quicumque inter officia regis estis, moerori vos dedere, sed animo praesenti (quod equidem te facere arbitror) praesto esse, diligentiamque omnem vestram videlicet ad eum (quantum quidem fieri potest) cura, labore, molestiaque levandum conferre. Te vero etiam seorsum gratias agere Deo maximo convenit, quod eum, quem in hanc spem a tenero educasti, quem disciplinis ornasti, quem praeceptis instituisti, regem iam vides, atque ita regem, non modo ut regno pulcherrimo isto quidem atque opulentissimo, sed ut etiam orbis terrarum imperio dignissimus habeatur.

Haec ego ut ad te scriberem praecipuus quidam meus erga te principesque tuos amor impulit. Sed et multum quoque adhortatus est alumnus hic meus idemque patronus rei publicae columen, Petrus Medices, excellenti iuvenis et animo et ingenio, quo nihil fieri potest, mi Pontane, tui amantius. Nam regi ipsi tuo quam sese idem totum penitusque tradiderit, nihil attinet scribere, praesertim ad te, cui nota

sunt omnia. Sed tamen ita de illo semper et honorifice loquitur et amanter, ut ceteris paene reliquis nihil faciat.

Atque haec hactenus. Quod autem superioribus diebus excusasti diligenter occupationes tuas, propterea quod epistolae cuidam nostrae non responderas, nimis officiosus homo es, ut video, nimis humanus. Me enim quamvis omnino equidem literas tuas gratissimas haberem, nihil delectare potest, quod cum tua ulla molestia tribuatur. Tantum illud ignoscas velim quod, dum studio in te meo et amore obsequor, non sum veritus semel iterumque tuis occupationibus obstrepere. Licet autem per me tibi, dummodo amare non desinas, non solum non respondere ad literas meas, sed ne legere eas quidem, si ita sit commodum.

Vale.

2. KÖNYV, 8. LEVÉL

Angelo Poliziano kedves barátjának, Gioviano Pontanónak

Noha nem kétlem, hogy nagy fájdalom ért téged Ferrante [Ferdinánd] király halálával,⁶² mivel oly nagy tekintély és bölcsesség lakozott benne, hogy olyat aligha találunk bármely más valaha létezett királyban, mégis, amikor jól belegondolok, milyen király lép ennek a királynak a nyomába, úgy vélem, szinte véték, ha te, vagy bárki, aki melletted áll (akiknek a sorába én is beletartozom), túlságos gyászba vagy szomorúságba merül. Hiszen miután az uralkodásban örökösül legidősebb fia, II. Alfonso [Alfonz] jutott számotokra,⁶³ akinek kiváló tehetsége, rendkívüli bátor-

⁶² I. Aragóniai Ferdinánd (1423. július 22.–1494. január 25.) BUTLER nem nézett utána a név korabeli népnyelvi használatának, és Ferrantét kizárólag *Ferdinandónak* fordítja. *Letters*, 107–109.

⁶³ II. Alfonz (1448. november 4. – 1495. december 18.) Ferrante és Isabella di Chiaromonte elsőszülött fia. Anyja halálakor megörökölte földbirtokait és a jogot Jeruzsálem trónjára. 1465-ben Nápolyban feleségül vette Ippolita Maria Sforza milánói hercegnőt. 1467-ben húszévesen Velence ellenében Firenzét támogatva hadi sikereivel hírnevet szerzett, Colleonin is felülkerekedve. 1481-ben a törököt úzte ki Otrantóból (magyar segítséggel). 1482-ben a ferrarai háborúban a pápai állam ellen vonulva vereséget szenvedett Roberto Malatesta seregétől. 1485-ben véresen leverte az Aragóniaiak ellen szövethető bárók összeesküvését. Apját 1494-ben követte a trónon, de VIII. Károly francia király itáliai hadjárata után uralma nem tartott egy évnél tovább. Rossz

sága, hihetetlen bölcsessége háborúban és békében is fényesen megmutatkozott, igazán hálátlanok lennénk, ha azzal foglalkoznánk, mit veszítettünk és nem azzal, ami megmaradt nekünk, különösen, hogy a királyságnak oly sok és oly hatalmas segéderő szolgál támaszául.

II. Alfonso [Alfonz] fia, II.⁶⁴ Ferrandino [Ferdinánd] ugyanis,⁶⁵ Calabria fejedelme, akiről magáról is az a hír járja, hogy testben-lélekben kiemelkedő adottságokkal rendelkezik, miként csakugyan sok és jelentős cselekedetében nem kétséges, hogy már a királyi természet bizonyosságát adta. Ott van még mellette Federico [Frigyes],⁶⁶ aki nagyon okos, nagyon ügyes, nagyon tapasztalt, de még ennél is nagyobb unokaöccse,⁶⁷ a király iránti jóindulata, megbízhatósága, jámborsága. Nem is beszélve [a király] egyéb rokonságáról és összeköttetéseiről, vagyonáról, seregéről, hadvezéreiről, szövetségeseiről, az irányában mutatott ragaszkodásról, hűbéresei haderejéről, az erődítményekről és várakról, amelyeket úgy tűnik, szinte lehetetlen bármilyen emberi erővel megrendíteni. Kérdem én, ki remélhet vagy ígérhet magának nagyobb isteni segítséget, mint aki a hitetlen törököt tűzzel-vassal kergetve nem pusztán Otranto városából, de – ahogy én látom – magából Rómából (melyet elsősorban célba vettek), s így a szentséges oltárak közeléből kiűzte?

Ennekokáért, még ha bizonyára nagy veszteségnek is tartjuk Ferrante [Ferdinánd] halálát, mégis minthogy fiának adta át mintegy az öröklését, és azt a királyt hagyta maga helyett, akit a leginkább kívánt, ki érdemeit illetően minden tekintetben kiváló, nektek, akik a király szolgálatában álltok, semmiképpen sem kell, Pontano barátom, mély bánatba

előjelektől gyötörve lemondott a trónról fia, Ferdinánd javára, és Szicíliába menekült, ahol egy kolostorba visszavonulva halt meg.

⁶⁴ A BUTLER-féle kiadásban (*Letters*, 108.) helytelenül az *alter* előtt szerepel a vessző, ami azért félrevezető, mert így a *filiushoz* kellene kapcsolni, és értelme ez lenne: Alfonz másik fia.

⁶⁵ II. Ferdinánd (1467/69–1496).

⁶⁶ I. Aragóniai Frigyes (1452–1504), I. Ferdinánd nápolyi király harmadik (második életben maradt) fia, aki unokaöccse, II. Ferdinánd halála után IV. Frigyes néven lépett Nápoly trónjára.

⁶⁷ *Fratrem*. A latinban ez nemcsak fiútestvért, hanem bármely közeli férfirokont jelent, Alfonz pedig unokaöccse volt Frigyesnek, I. Ferdinánd öccsének. BUTLER tévesen „brother”-ként fordítja. *Letters*, 109.

esetek, hanem erős lélekkel (s biz’ úgy vélem, te ezt teszed) álljatok mellé, tudniillik amennyire csak lehet, legyetek azon, hogy megszabaduljon a gondtól, fáradságtól, terhektől. Te pedig jól teszed, ha ezen felül hálát adsz a magasságos Istennek, hogy az, akit zsenge korától fogva ebben a reményben neveltél, akit szerteágazó tudással övezte fel, akit útmutatásaiddal láttál el, immár királyként látod, még hozzá olyan királyként, akit nemcsak e gyönyörű és mesésen gazdag királyság, hanem még az egész világ uralmára is a legméltóbbnak tartják.

Ami engem ennek megírására készített, az leginkább az irántad és fejedelmeid iránti szeretetem. Azonban sok biztatást kaptam erre tanítványomtól s egyben pártfogómtól, köztársaságunk támaszától, Piero de’ Medicitől, e lélekben és tehetségben kiemelkedő ifjútól, akinél senki jobban nem kedvelhet téged.⁶⁸ Hiszen azt felesleges ecsetelnem, mennyire feltétel nélküli odaadással van királyod irányában, különösen számodra, aki jól tudsz mindent. Ám legalább azt hadd mondjam el, hogy mindig olyan tisztelettel és szeretettel beszél róla, hogy szinte nem hagy másnak mit dicsérni vele kapcsolatban.

Erről azonban elég ennyi. Ami pedig azt illeti, hogy néhány napja elfoglaltságaidra hivatkozva kértél bocsánatot figyelmesen azért, hogy egyik levelemre nem válaszoltál, úgy látom, túlságosan is előzékeny és túl kedves ember vagy! Hiszen jöllehet leveleid rendkívüli örömmel töltenek el, semmi olyan nem gyönyörködtethet engem, ami számodra egy kicsit is megterhelő. Csak azt nézd el nekem kérlek, hogy míg irántad való ragaszkodásom és szeretetem erre készlet, egyszer-kétszer nem átalltalak elfoglaltságaidban megzavarni. Ha rajtam múlik, számodra megengedett nemcsak nem válaszolni, de ha úgy alkalmas, még el sem olvasni a leveleimet, csak maradj meg szeretetedben irántam!

Élj boldogul!

⁶⁸ Piero de’ Medici, gúnynevének: Piero il Fatuo (1472–1503), azaz Piero, a tökéletlen (vagy szerencsétlen).

Források

- ADAMIK 2008 M. F. Quintilianus: *Szónoklattan*, szerk., ford. ADAMIK T. et al., Pozsony, 2008.
- ADAMIK 2012 *Cicero összes retorikaelméleti művei*, szerk. ADAMIK T., Pozsony, 2012.
- BUTLER 2006 Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV (The I Tatti Renaissance Library 21), ed., transl. Sh. BUTLER, Cambridge Mass.–London, 2006.
- CAPPELLI 2003 Gioviano Pontano, *De Principe*, a cura di G. M. CAPPELLI, Roma, 2003.
- CURTI 2016 Angelo Poliziano, *Lettere volgari*, intr. ed. critica e commento a cura di E. CURTI, Roma, 2016.
- DYCK–COTTRELL 2020 Angelo Poliziano, *Miscellanies* (The I Tatti Renaissance Library 89–90), vol. I–II, ed. and transl. A. R. DYCK – A. COTTRELL, Cambridge Mass. – London, 2020.
- FANTAZZI 2004 Angelo Poliziano, *Sylvae* (The I Tatti Renaissance Library 14), ed. and transl. by Ch. FANTAZZI, Cambridge Mass.–London, 2004.
- FIGLIUOLO 2002–2015 *Corrispondenza degli ambasciatori fiorentini a Napoli (13 aprile 1484 – ottobre 1494)*, diretta da B. FIGLIUOLO, Napoli, 2002–2015.
- GERI 2014 G. Pontano, *Dialoghi. Caronte, Antonio, Asino*, a cura di L. GERI, Milano, 2014.
- KNOX 2018 Angelo Poliziano, *Greek and Latin Poetry* (The I Tatti Renaissance Library 86), ed. and transl. by P. E. KNOX, Cambridge Mass.–London, 2018.
- LO MONACO 1991 Angelo Poliziano, *Commento inedito ai Fasti di Ovidio*, a cura di F. LO MONACO, Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, Studi e testi, XXIII, 1991.
- MANTOVANI 2002 G. Pontano, *De sermone*, a cura di A. MANTOVANI, Roma, 2002.
- MARTELLI 1978 M. MARTELLI, *Il Libro delle epistole di Angelo Poliziano*, *Interpres*, 1 (1978), 184–255.
- MONTI 1972 *La 'Lyra' di G. Pontano edita secondo l'autografo codice Reginense Latino 1527*, a cura di L. MONTI Sabia, in: *Rendiconti dell'Accademia di archeologia, lettere e belle arti di Napoli*, 47 (1972), 1–70.
- OESCHGER 1948 G. Pontano, *Carmina. Ecloghe, Elegie, Liriche*, a cura di J. OESCHGER, Bari, 1948.
- ORVIETO 2017 Angelo Poliziano, *Poesie*, a cura di P. ORVIETO, Roma, 2017.
- PONTANO 1481 G. Pontano *De aspiratione*, Napoli, per i tipi di Mattia Moravo, 1481.
- PREVITERA 1943 G. Pontano, *Dialoghi*, a cura di C. PREVITERA, Firenze, 1943.
- PERCOPO 1907 E. PERCOPO, „Lettere di Giovanni Pontano a principi ed amici”, *Atti dell'Accademia Pontaniana*, 37 (1907), 70–75.

- PEROSA 1954 Michaelis Marulli *Carmina*, edidit A. PEROSA, Turici, 1954.
- RINALDI 2004 M. RINALDI, *Il 'De luna liber' di G. Pontano edito, con traduzione e commento, secondo il testo dell'editio princeps napoletana del 1512*, in: *Atti della Giornata di studi per il V centenario della morte di G. P.*, a cura di A. GARZYA, Napoli, 2004, 73–119.
- SIMIONI 1913 Lorenzo de' Medici, *Opere*, a cura di A. SIMIONI, vol. I, Bari, 1913, (II ed. 1939), 3–8.
- SIMON 2003 Angelo Poliziano, *Stanzák; Orfeusz története. – Stanze; Fabula di Orfeo*, ford. SIMON Gy., Budapest, 2003.
- TATEO 2014 G. Pontano, *Asinus. Dialogo dell'ingratitude*, a cura di F. TATEO, Roma, 2014.
- TATEO 2019 G. Pontano, *Dialoghi. La fortuna. La conversazione. Testo latino a fronte*, a cura di F. TATEO, Milano, 2019.
- ZOLLINO 2016 Angelo Poliziano, *Praelectiones, 2*, a cura di G. ZOLLINO, (Edizione Nazionale delle Opere di Angelo Poliziano. Testi IX. 2), Firenze, 2016.

Felhasznált irodalom

- ADAMIK 1998 ADAMIK T., *Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig*, Budapest, 1998.
- AULO 1972 G. AULO, *La poesia del Poliziano: anno accademico 1971–72*, Roma, 1972.
- BÁNLAJKY 1929–1942 BÁNLAJKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, 11. fej. 30. alfej. <http://www.mek.oszk.hu/09400/09477/html/0011/871.html>, 2020. 07. 27.
- BIGI 1960 E. BIGI, *Angelo, detto il Poliziano*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, II, Roma, 1960, 695. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ambrogini-angelo-detto-il-poliziano_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ambrogini-angelo-detto-il-poliziano_(Dizionario-Biografico)) 2020. 10. 06.
- BRANCA 1983 V. BRANCA, *Poliziano e l'umanesimo della parola* (Saggi 655), Torino, 1983.
- CARRARA 1935 E. CARRARA, *Angiolo Poliziano* in: *Enciclopedia Italiana*, Roma, 1935. [http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-poliziano_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-poliziano_(Enciclopedia-Italiana)/) 2020. 10. 04.
- CASCIO 1970 R. Lo CASCIO, *Poliziano* (Storia della critica 8), Palermo, 1970.
- CELENZA 2010 Angelo Poliziano's *Lamia*. Text, transl. and intr. studies. Ed. by Ch. S. CELENZA, Leiden–Boston, 2010.
- CELENZA 2018 C. S. CELENZA, *The intellectual world of the Italian Renaissance: language, philosophy, and the search for meaning*, New York, 2018.
- CORFIATI–DE NICHILLO 2011 *Angelo Poliziano e dintorni: percorsi di ricerca* (Rinascimento e barocco 6), a cura di C. CORFIATI e M. DE NICHILLO, Bari, 2011.
- DE MARINIS 1952 T. DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. I, Milano, Hoepli, 1952, 254–255.

- DE NICHILLO 1975 M. DE NICHILLO, *I poemi astrologici di G. Pontano: storia del testo. Con un saggio di edizione critica del Meteororum liber*, Bari, 1975.
- DE NICHILLO 2011 Mauro DE NICHILLO, *Poliziano e Pontano: una polemica distanza*, h.n., 2011, 29–54.
https://www.academia.edu/11232410/Poliziano_e_Pontano_una_polemica_a_distanza, 2020. 07. 29.
- DOGLIO 1994–1995 M. L. DOGLIO, *Il 'dichiarar per lettera' del Pontano*, in *Critica letteraria*, 88–89 (1994–1995), 5–32 (in appendice, *Regesto delle lettere a stampa (1500–1994)*, 23–32).
- FABBRI 1979 R. FABBRI, *La inedita epistola di dedica del Merula al suo In Politianum*, *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali*, s. VIII, 34 (1979), 91–97.
- FERA 1998 V. FERA, „*Il dibattito umanistico sui Miscellanea*”, in: *Agnolo Poliziano poeta scrittore filologo*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 1994*, a cura di V. Fera e M. Martelli, Firenze, 1998.
- FIGLIUOLO 1997 B. FIGLIUOLO, *La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento: ritratti di protagonisti (Fonti e testi. Raccolta di storia e filologia)*, Udine, 1997.
- FIGLIUOLO 2012 *Corrispondenza di G. Pontano segretario dei dinasti aragonesi di Napoli (2 novembre 1474–20 gennaio 1495)*, a cura di B. FIGLIUOLO, Battipaglia-Napoli, 2012.
- FIGLIUOLO 2015a B. FIGLIUOLO, *Giovanni Pontano*, in *DBI*, Vol. 84, 2015.
[http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pontano_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pontano_(Dizionario-Biografico)), 2020. 08. 03.
- FIGLIUOLO 2015b B. FIGLIUOLO, *Antonio Panormita ambasciatore a Venezia, tra politica, cultura e commercio librario* (1451), in: *Il ritorno dei classici nell'Umanesimo. Studi in memoria di Gianvito Resta*, a cura di G. Albanese et al., Firenze, 2015, 299–320.
- FILANGIERI DI CANDIDA 1926 R. FILANGIERI DI CANDIDA, *Il tempietto di Gioviano Pontano in Napoli*, Napoli, 1926. (Facsimile kiad.: *Due opuscoli su G. P.*, Napoli, 2004).
- FRANCESCHI–TADDEI 2014 F. FRANCESCHI, I. TADDEI, *Le città Italiane nel Medioevo, XII–XIV sec.*, Bologna, 2014.
- FRAZER-IMREGH 2020a FRAZER-IMREGH M., *Adalékok Marsilio Ficino De vita című művének utóéletéhez – Hogyan került a De vita Angliába?* *Antikvitas & Reneszansz* 5 (2020), 107–126; 120.
- FRAZER-IMREGH 2020b FRAZER-IMREGH M., *Reneszánsz hősök – a tudós költő és pártfogója. Angelo Poliziano levele Lorenzo de' Medici haláláról*, in: *Hősök, mártírok, áldozatok és szentek az antikvitástól a modernitásig. A Károli Gáspár Református Egyetem konferenciája*, 2019. november 7–8, Budapest, kiadás alatt.

- GERMANO 2005 G. GERMANO, *Il De aspiratione di G. P. e la cultura del suo tempo*, Napoli, 2005.
- KIDWELL 1991 C. KIDWELL, *Pontano poet and prime minister*, London, 1991.
- MARRONE 2016 D. MARRONE, *Thomas Linacre and the Italian Humanism. Philological and Interpretative Aspects in Linacre's Translations*, in: *English Students of Medicine at the University of Padua during the Renaissance*, ed. by D. Marrone, G. Thiene, L. Luxon, Padova, 2016, 45–76.
- MARTELLI 1995 M. MARTELLI, *Angelo Poliziano. Storia e metastoria*, Lecce, 1995, 205–265.
- MONTI SABIA 1995 L. MONTI SABIA, *Pontano e la storia. Dal De bello Neapolitano all'Actius*, Roma, 1995.
- MUTINI 1972 C. MUTINI, *Interpretazione del Poliziano* (Bibliotheca biographica 6), Roma, 1972.
- NUNZIANTE 1898 E. NUNZIANTE, *I primi anni di Ferdinando d'Aragona e l'invasione di G. d'Angiò (1458–1464)*, Napoli, 1898, 7–804.
- ORVIETO 2009 P. ORVIETO, *Poliziano e l'ambiente mediceo* (Sestante 17), Roma, 2009.
- PAPP 2010 PAPP E., *La sezione dantesca della Raccolta aragonese*, Orpheus Noster 2 (2010), 125.
- PERCOPO 1926 E. PERCOPO, *La villa del P. ad Antignano*, Napoli, 1926. (Facsimile kiad.: *Due opuscoli su G. P.*, Napoli, 2004).
- PEROSA 2000 A. PEROSA, *Angelo Poliziano* (Studi e testi del Rinascimento europeo 1), Roma, 2000.
- PEROTTO SALI 1978 L. PEROTTO SALI, *L'opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i Miscellanea di Angelo Poliziano*, *Interpres*, 1 (1978), 146–183.
- QUONDAM 2010 A. QUONDAM, *I nostri moralisti: Pontano e le moderne virtù del dispendio onorato*, in: *Forma del vivere. L'etica del gentiluomo e i moralisti italiani*, Bologna 2010, 384–431.
- RINALDI 2002 M. RINALDI, „*Sic itur ad astra*”. *G. Pontano e la sua opera astrologica nel quadro della tradizione scritta della Mathesis di Giulio Firmico Materno*, Napoli, 2002.
- ROGGIA 2011 C. E. ROGGIA, *Poliziano*, in: *Enciclopedia dell'Italiano*, 2011. https://www.treccani.it/enciclopedia/poliziano_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/, 2020. 10. 08.
- SANTORO 1963 M. SANTORO, *Poliziano e l'Umanesimo: lezioni dell'anno accademico 1960–61*, Napoli, 1963.
- SENATORE 2001 F. SENATORE, *Pontano e la guerra di Napoli*, in: *Condottieri e uomini d'arme nell'Italia del Rinascimento*, a cura di M. Del Treppo, Napoli 2001, 279–309.
- SIMONETTA 2004 M. SIMONETTA, *Rinascimento segreto. Il mondo del Segretario da Petrarca a Machiavelli*, Milano, 2004, 225–234.

- SIMONETTA 2012 Angelo Poliziano – Gentile Becchi, *La congiura della verità*. Testo latino a fronte. Intr., comm. e cura di M. SIMONETTA, tradiz. di G. Fortunato, Napoli, 2012.
- SOLDATI 1906 B. SOLDATI, *La poesia astrologica nel Quattrocento. Ricerche e studi*, Firenze, 1906, 199–314.
- TATEO 1972 F. TATEO, *Lorenzo de' Medici e Angelo Poliziano*, Bari, 1972, 70–159; életrajzi adatok: 70.
- TATEO 2006 F. TATEO, *Giovanni Pontano e la nuova frontiera della prosa latina: l'alternativa al volgare*, in: *Sul latino degli umanisti*, a cura di F. Tateo, Bari, 2006, 11–78.
- VECCE 1990 C. VECCE, *Multiplex hic anguis. Gli epigrammi di Sannazaro contro Poliziano*, *Rinascimento*, s. II, 30 (1990), 253–254.
- VÍGH 2004 VÍGH É. (szerk.), *Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény*, Budapest 2004, passim.
- VÍGH 2019 VÍGH É., *A reneszánsz kori olasz irodalom számárságai*, in: VÍGH É., *Állatszimbolika a középkor és újkor Itália irodalmában*, Budapest, 2019, 177–194; az Asinusról: 182–183.
- WEISS 1957 R. WEISS, „Un allievo inglese del Poliziano: Thomas Linacre”, in *Il Poliziano e il suo tempo: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi sul Rinascimento (Firenze, 23–26 settembre, 1954)*, Firenze, 1957, 231–236.

Poliziano's letter of consolation to Pontano

*This article focuses on Angelo Poliziano's letter written in 1494 to Gioviano Pontano on the occasion of King Ferrante's death. Among the correspondents, it mainly outlines Pontano's political and literary activities, and through it also tries to present the historical situation, highlighting the Hungarian aspects. Then the content and style of the letter is analysed to highlight the relationship between the two humanists and the atmosphere that surrounded Poliziano after the publication of his studies in the volume *Miscellanea*. The exemplary consolation letter follows the rhetorical rules set forth in the *Orator* of Cicero and the recently rediscovered *Institutio oratoria* of Quintilianus. Poliziano also weaves his own and his humanist colleague's glorification into the letter of consolation, and he seeks to strengthen his own position by drawing parallels between them, since they could both understand the coming to power of their disciples. At the end of the study, I will provide my translation and the Latin text of the letter.*

Keywords: Angelo Poliziano, Gioviano Pontano, King Ferrante I, rhetoric, consolation, Cicero, Quintilianus, humanism, royal pupils